

Středověk byl plný her

Lidé měli na hry dostatek času, středověk nebyl obdobím temna.

■ Antonín Zvěřina

Svět středověkých her, tak se jmenovala přednáška, kterou prezentoval Mgr. Aleš Hoch, Ph. D., z Muzea Vysočiny v Jihlavě v Regionálním muzeu Tvrz ve Žďáře nad Sázavou v rámci výstavy Svět středověkých her. Ta potrvá v muzeu do konce dubna.

V úvodu přenášející upozorňuje, že středověk si mnozí představují jako dobu temna. Není to pravda. Středověk ohraničuje 12. až 16. století, což neznamená, že by si tehdy lidé nehráli. Z této doby ale mají archeologové méně nálezů.

Ti hry rozdělují na hry deskové, hazardní, pohybové či bojové. Nejstarší objevy her pocházejí z doby bronzové. Nejstarší plánek hry mlýn pochází z Egypta z doby asi 1500 před Kristem. Další nálezy pocházejí z Blízkého Východu či Indie.

V antice byly rozšířené kostky, vrhcáby, petanque, ta byla doporučována starším lidem jako pohybová hra. Oblíbené byly karty. Objevují se tam i náznaky dnešních sportů, hokeje, tenisu.

„Dnes se některé hry vrací, jako jsou souboje v klecích, ale ty opravdu nemají s antickými či středověkými souboji nic společného,“ uvádí Hoch jako nadsázku. Připomíná, že z počátku 16. století beletrie z Francie připomíná mnoho her, kdy archeologové v této oblasti tápou.

„Středověký člověk měl fůru volna. Lidé měli zakázáno pracovat v neděli a o církevních svátcích, kterých bylo zhruba padesát,“ říká Hoch. Což znamená, že měli volna stejně jako my v současnosti včetně dovolených.

Církev samozřejmě v tyto dny zábavu zakazovala, což lidé často porušovali. Lidé zažívali trhy, korunovace, vjezdy panovníků. Výroční trhy se konaly třeba dvakrát do roka a byla to velká událost.

Hry hazardní

„Spousta her, které my dneska hrajeme pro zábavu, byly hry hazardní, kdy se hrálo o peníze. Střediskem zábavy byly krčmy, ale i veřejná prostranství, náměstí, ulice. Mnoho věcí z této doby se dochovalo v Třebíči při archeologickém výzkumu při rekonstrukci centrálního Karlova náměstí,“ vysvětluje Hoch.

Doplňuje, že se tam objevila dokonce i rozehraná hra. Na promítacím plátně ukazuje hry zachycené dobovými malíři. Z nich je patrné, že se lidé dobře bavili i ve středověku. Ty přinášeli i různí kejklíři.

Archeolog se dostává ke hrám deskovým. Ty byly ve středověku velice populární a rozšířené ve všech vrstvách obyvatelstva. Privilegované byly šachy a částečně vrhcáby. Šachy samozřejmě vyžadovaly přemýšlení, taktiku. Vrhcáby byly hazardní hra, a například mlýn se setkával s kritikou pro svou jednoduchost.

Hoch ukazuje rytinu, kdy šlechta hraje šachy, nižší vrstva vrhcáby a dvě opice mlýn. Což jasně dokazuje rozvrstvení her. V sousedních zemích Německu a Polsku je doložena hra ovčinec, u nás se zatím náznaky objevit nepodařilo, což neznamená, že se tady ve středověku nehrál.

Hoch přiznává, že u deskových her se často používaly pro podklad organické materiály, které snadno podléhaly zkáze.

„Nejstarší u nás dochovaná desková hra pochází z 12. století z Olomouce,“ poukazuje Hoch. Vysvětluje, že hra mlýn měla několik variant, ta nejjednodušší byla určená dětem. Hoch upozornil na jednu zvláštnost, která koresponduje s pohádkou Pyšná princezna. Ve Francii byly hry perzekvovány, v sousedním Španělsku tolerovány. Stačilo přejít Pyreneje a hráč mohl popustit uzdu své vášni.

Vrhcáby se u nás již nehrají, ve Francii či Anglii ano. Stačí si vzpomenout na film Četník ze Saint Tropez, kde se hlavní hrdinové zmiňují o hře tric trac, následovníku vrhcáb. První zmínka u nás o této hře pochází z poloviny 14. století.

ARCHEOLOG Aleš Hoch ukazuje některé předměty ze středověku.

Foto: Antonín Zvěřina

Vrhcáby čelily stejně jako kostky mnoha zákazům jako hra hazardní. Doložené je to z vizitace pražského arcijáhna z 80. let 14. století. Objížděl fary a tam proti hrám brojil. Bylo to nutné, jeden kněz dokonce prohrál povoz i s koňmi.

Ke hře se používala zpravidla dvoudílná rozvírací deska s dvaceti čtyřmi vyznačenými trojúhelníkovými poli, třicet kulatých hracích kamenů ve dvou barvách a nejméně dvě kostky. Hoch poznamenal, že hrací kameny jsou poměrně časté archeologické nálezy, ale není jednoduché určit, ke které hře patří. Další perlička, lidé si ve středověku stěžovali v Praze na opata, který měl v klášteře nálevnu a hernu.

Úprava plánu

Původ šachů se přisuzuje Indii v šestém století. O století později se dostávají do Persie, následně do severní Afriky a pravděpodobně s arabskými výboji do Evropy. Během tohoto období došlo k úpravě hracího plánu.

Původní jednobarevnou desku nahradila šachovnice dvoubarevná a například z lodě se stal válečný vůz a později věž. K ustálení pravidel a figur došlo okolo roku 1500. V českých zemích se datují do jedenáctého století za panování Vratislava II., který dostal šachy vyrobené z alabastru.

Nejnámější dílo o šachu pochází z druhého poloviny čtrnáctého století od Tomáše Štítného ze Štítného. Publikace nese název Knížky o šašiech, alegorický pohled na společnost. Hoch ukazuje figurky ze Škotska z mrožoviny.

Archeolog přechází k hazardním hrám, kdy středověk neznal čistě hazardní hry jako současnost. Prvky hazardu a sázek se přidávaly ke standardním hrám a zábavě. Nejvíce jsou spojovány se hrou v kostky, kartami, hrou v koule čili kuželkami. Například Karel IV. zakázal hazardní hry hrát aspoň o Vánocích, ale těch zákazů bylo víc.

Kostky byly velice oblíbené pro jednoduchost, snadnou dostupnost a dynamiku. Vyráběly se původně z kostí, proto kostky. Hra se opravdu dočkala mnoho zákazů a restrikcí. Hře holdovali příslušníci všech společenských vrstev.

Restrikce pocházely zejména od církve, angažoval se Arnošt z Pardubic či Jan Rokycana. Ten brojil proti tomu, aby kněží hráčům žehnali, aby měli při hře štěstí. Z obav o velké ztráty na majetku a páchání násilné trestné činnosti stíhaly tuto hru zákazy a pokutami i městské rady, například opakovaně jihlavská. V Brně zakázali v roce 1243 obehřávat víc, než byla cena šatů.

Ve městech se výrobě kostek mohli věnovat kostkaři. Kostky nabízely mnoho možností her a často se při nich podvádělo. A opět jedna perlička.

ka. Matyáš Korvín, když chtěl táhnout do Čech, došly mu peníze.

Nemohl si najmout žoldnéře, a když viděl, že šlechta hraje kostky o peníze, přidal se k nim a o všechno je obral. Díky tomu se mohl vydat na výpravu a vypálit například Třebíč. Vida, za co všechno kostky mohou.

Pokud jde o podvody, ty jsou zaznamenány už u Etrusků sedm století před našim letopočtem. Příhoda ševce, který s manželkou usedl v krčmě, je toho důkazem. Krčmář jej vyzval, aby si zahrál, byť jej žena varovala. I později, kdy krčmář vytáhl upravené kostky. Švec se nechal obrat o vše a teprve pak dal ženě za pravdu. Kostky byly velice malé, do centimetru, v krčmách bylo přítomí, není divu, že se podvodům dařilo.

Velká obliba

Karty pravděpodobně pochází z Asie, z Číny či Korey, přes arabské země se ve čtrnáctém století dostaly do Evropy. Rychle získaly oblibu zejména jako hazardní hra, čelily též mnoha zákazům.

Původní orientální karty simulovaly bitvu dvou králů a podle toho byly jednotlivé karty označeny. Kule, srdce, listy, žaludy dali hře Němci, piky, kříže a káry Francie. Zpočátku se vyráběly z vícevrstnatého papíru, později se tiskly. Rub býval bez potisku, což se využívalo k podvádění. Od 16. století se to mění.

Původní počet zahrnoval 52 až 60 listů, v Itálii se snížil na 36 a později na 32. Z listiny z roku 1356 arcibiskup Arnošt z Pardubic zakazoval přechovávat v obydlích hráče. V Brně žil v polovině 15. století kartýř Jan a nejstarší dochované karty pocházejí až ze 16. století z Vladislavského sálu Pražského hradu.

Hra v koule má původ ve starověkém Řecku. Dnes je nejnámější hra pétanque. Ve středověku se hrály dvě základní varianty. Při první byl cíl umístěn na vytyčeném hřišti s tyčkou jako cílem a s možností nástrah v podobě jamek. Druhou variantu s menší kuličkou jako cílem popsal ve svém díle Jan Hus, ač to nebyl právě milovník her a zábavy.

Při hře se mohly házet i touše, třeba keramické disky. Hra v koule byla považována za hru hazardní, uzavíraly se i vysoké sázky, takže také čelila zákazům. Pokud jde o kuželky, nejstarší zmínka pochází z 60. let 13. století z Jihlavy.

Také tato hra měla dvě varianty, sražení kuželek pomocí holí a klasické koule. Rozmístování bylo různé, některé kuželky byly za víc bodů, třeba středový král. Hoch připomíná nálezy z Třebíče, které v nadsázce označuje jako město hazardu.

(Pokračování na str. 14)